

Bago – Contes

Agbó, aló.

Ma-dimuré lá munéé ka yúkú vaá na beére.

Vaá na beére yé dɔ́ba yá ka we lelekró ; ba-á dí ba-á nyó. Iré deé bú yóo dzú ba-lekí na me. Ba yóo munéé áli ka kɔni ba-á mɔ́j dɔ́jɔ́.

Ba mɔ́j dɔ́jɔ́ munéé áli vaá kí beére. Vaá fóna beére, beére fóyé áli kaa dziyí tíwɔ.

Vaá ta láa ló ka-á gé ká dziyí tíwɔ, ló Isóo si n kí-ti ate teli bú n ki-í adɔ́nǎ róo.

Bú Isóo kónti vaá ɔkó. Bú yelé yá ló vaá taá dziyí tíwɔ dze bóo.

Ma-dimuré tugómo dze. Taali.

GROSSO Olowodjaé

Agbó, aló.

Ma-dimuré lá kaa yúkú nántɔ na mútɔ. Ba-á fúru kpákpáráde. Bú ba lá dzoóna dzaá. Bú dzoóna si bá lɔɔ. Ɔjɔ́ leɔ́, ɔjɔ́ yé yá kpákpárá. Bú ba beresí. Nántɔ leɔ́ mútɔ. Buló nántɔ ye kpákpárá fé mútɔ.

Ɖoo íre dí tíɔe bí ba dú mútɔ ba-á mɔsi nántɔ ka tɔni mútɔ ló dze. Kpákpáráde deé yeé dze.

Ma-dimuré tugómo dze.

AKASSI Bassarou

Agbó, aló.

Ma-dimuré lá míneé kaa yúkú agbosá na didzóle ba-á fúru kpákpáráde. Bú ba lá lóo dzaá si bá kaa bisi. Bú lóo si bá lɔɔ; ɔjɔ́ leɔ́ ɔ-nantúna ɔjɔ́ yé yá

kpákpára. Bú ba beresú lujmáná kpakurí-kpakurí buló didzóle mǎsí agbosá ka lén búre ló. Bú agbosá ñíre yé tentenle dze. Buló agbosá fosí mulíle ka yǎkǎ didzóle. Bu lóló didzóle we sólíñé dze. Buló didzóle sólí fé agbosá ló ñí-nó dzéñ kelele dze.

Ma-dimuré tugómo dze.

ONOTI Djouweretou

Agbó, aló.

Ma-dimuré lá mune para-para ka yúkú wílíyá, sakúlú na vinántó. Ló ba we ba we. Íre ñari ló ba lá kaa meli tatá ñuru ñíto ka ñí. Ló ñúna kóní ǎ-ó gé ó sán be. Dóo íre ñí tíñe wílíyá foyé ka la lóó dzá, sakúlú foyé ka dzu bóó me, vinántó foyé ka dzu víflé me ro dze.

Ma-dimure tigómó dze.

AGRAM Djaramatou

Ágbó, áló.

Tikpoó me nántó ñíne sǎkǎwá. Íre ñari búú tu yé takpékpé ka tǎñ si tú fara tu-
gbóó kali tóto me.

Nántó ñíne tóó kaá fe é lí ka kóni kaa fara tu gbóó áli kateli. Amá Ágámá vé.

Túmúréé telíyá búú tu ñéñ ka tǎñ si : « Ágámá tá na kaá fú gbóó ku bó. »

Bí ka fú gbóó kú tú kú ke. Doo íre ñí tíñe Ágámá valá yníñto lo dze.

Má-dimuré tigómo dze.

KOKOSSORE Kassimou Kparama

Coutumes

Laló kúsító. (organisation de la chasse)

Ɔwɔ ti vií lé abéé lɔ́ kúsí laló. Mɔ nísí ɔ́ kúsí laló, ɔ́ ká bu góré, vií lé a béé lɔ́
bɔ́ kpa kum óo bó. Asoko ká dɛ́ yá fé-í ɔ́ kúsí ɔ-laló.

Ɔ́ bu talá ɔ́ kúsí laló ɔ́ tɔ́jí fé dzoóna na ágbérisé naálise tɔ́to mɛ, íre dɛ́é ɔ́ kúsí ɔ-
laló.

Ɔ́ ge gbaále abéé lónǵá abéé gaǵǵá bú ná ɔ́-ɔ́ vɔ́kɔ́ na. Mú wáá ni wána má-a kúsí
ma-laló. Ɔ́ ya íre dɛ́é bá-a la laló na laló kú jíre na ku góre. Íre dɛ́é bá-a la sósó, ɔ́
mɔ́jí gbaále ka tókósí áláma ka sulu jíre tótújé fé ɔ-ti, ɔ-laló, fé áláma, bá-a lana
alaafíya ka bútí na alaafíya. Bí ba lá teli, ɔ́ ge áláma ka dɔ́ bá-a gé yá bá-a kúwá
náǵtɔ níjɛ, buká bá-a lé ba dzaa; áli asoko ka búú ka tala bá li nyító mɛ. Bú kɛ́
kíyá bá li, laló-tí la gbɔ́ mɛ ɔ́ na kpákpára se kaa síjí bá-a dǵá bɛ.

Bá lí yá bá-a kóní búná laló-tí na kpákpára se fósí bɛ bú ká bá-a dǵélé bé, buká
baa ní lem ɔ-náǵtɔ tɔ́ ɔ́kuwá laló-tí na kpákpára se símína mɛ.

Ɔ́ ba teli laló-tí gé áláma bá-a suku náǵtɔnínjɛ bó ba lé yá tikpa mɛ na gbɔ́ ló ńtɔ
feé ká la ná ɔ-fɔ́lɔ́. Ɔ-ɔ́ lísí fé dzoóna ɔ-ńbɔ́ bá-a láná fé-í. Ɔ́ lísí fé ágbérisé sé bá-a
láná ágbérisé kpákpára fɔ́ lɔ́; ɔ́ lísí fé áli se bá-a láná álíya kpákpára fɔ́lɔ́. Ɔ́ lísí fé
ɔ́dǵínjɛ bá-a lá ná ɔ́dǵíwɔ́ kpákpára fɔ́ lɔ́.

Laló-tí kɛrɛ ɔ-afábíya nbeláa na áláa, na ɔ-dɔ́ ɔ́ ba, kpákpára se na ɔ-metína tótɔ
mɛ.

Ágbéríse na álise kperε ba ní bọ ró. Kufilu tíwọ sósó laló-tí fósí áláma bá na tùmúre ẹ.

GROSSO Olowodjaé

Bóre ẹésitọ. (Purification du clan)

Bóre ẹésitọ tikisí bóóna bẹ̀ṅa kpákpáráse. Bóóna ọ́á fée kpákpára té gbọ́ tùmúre di me.

Bírísáse see fée wána bóóna ọ́a me; nsi mélímó, ka ọ́o ná álámína álú, akúwanjọ́ áláma. Bá tọ́ si bóre werékí abée bóre we bínto. Bí ba dzú ọ́a doro ka ẹ́sí. Na búká bú ẹ́ fé atesuba.

Bú sáá me, ba-á lú bataá kpókpóse ílimó ka tó nso. Ọ́dínje beresi sulúto na suúrusé fée le. Bóre ẹ́sí ka sọkọ ka ẹ́. Bí bu te búná yéto bó, fetere fetere bóre sála. Bọ́ ẹ́yá bu me dzeṣi, suluto lolónto na tu létọ fe baá yé yá bu tùmúre ẹ́. Ẹ́sitọ tu yelé bóóna mína ẹ́jọ́ ka ye ná nọ́ kari kpákpá.

AKASSI Bassarou

Iye yé to (mariage)

Iye yéto lína áláma baa le dzaá, ba-á sọ kọ ka mína ẹ́jọ́ álúna na nbéna. Nbéna kóní kaa tọ́ fe ọ́-ata na ọ́-afá si ọ́ ná alúna bú afa na ọ́ta tiri na gọ́rọ́ na bíina fé álúna ata nba si ẹ́-vú nbéna ge ı-adetúna ọ́mọsi. Alúna nba yá ba-ádetuna kabisi si ba le gọ́ rọ́ na bíina ọ́aa ?

lkefiya ní ọ́ kpá ọ́-ńba kperε gọ́rọ́ na bíina ka fe ẹ́jọ́. Báá tiri fé nbe ńba si bá kon ti bá ye iye. Buló ádetúna na ọ́-desi na ọ́-beenína lá kọ́ja me kale ákúna na keketeṣe, áderi se, pepeńje, ba-ále fúróo tutubíko (apoti) ka dú kpínána bú

kalkɔna álúna nba fɔlɔ, búna ñíre bíína. Álúna nba dʒú fé be íre si bá kaa mɔsi ba-álú. Mɔnisi íre dí tala álúna afá fúsi barafó kɔ́ bayená kókó íre dí.

Íre dʒi taláa ílímó nsi gbaalaná kakaari báa sɔŋ ku mó álúna fɔlɔ, ñbena ñba alá nab a kuloó ala kɔni kaa dɔŋ alúna taba dúfé-i laali ɔ-garáse me, búna adetúba baá ka na biya kpélólo fé-i. Ba kateli búna n béna na ɔ-dɔɔ ba dú kasétise bu ká ba-á sɔ.

Ba-á sɔ mi ne áli tiwɔ kaa filí. Kúfili yá sósó gbaá laná dikpeere n béna ñba na álúna lá ka sɔkɔ bá na alufáse ka vɔŋ tura. Bá kaali tíra bákɔni ñmáawó na domó buteli, báfi ka dú fé baanú, ba-á dú fé álúna atana banka kalaná fébe, baaní gbaáláná ñatooro me bala kaa mɔsi álúna ka kɔná nbéna fɔlɔ kaalisi ɔ-nɔɔ.

Báánjó fé bíína bu ká ba-á yá ba-ñina, búna ba-áyá nólísire, bátelú yá bákala ka laná fé álúna ñba ba-á lisi búme kafee tabá-tabásé na ganǵatí ba.

ONOTI Djouweretou

Súúna yetɔ. (baptême – bébé)

Bí álúna lulɔ, ló ba-a ge bá ye súúná, ína lunletí íre ba-á yé súúna. Nbéna le agbowá abéé túle. ɔ-ó lé gɔɔɔ, katɔŋ fe alufáse, ka tɔŋ fé áláma fée. ɔ-ɔ tɔŋ fé be íre deé bá ye na. Nbéna tɔŋ fé ɔ-metíná ka fé be gɔɔɔ si ɔ wena súúna. Álúna ró tɔŋ fé ɔ-ñba ba-á ɔ dzɔŋa. Ka fé be pétíke.

Ire dʒi taláa alufáse kɔni ka sulɔ bá tórí agbowá. Ba-a fé vuúna ñíre ka sulɔ fé-i.

Bá ye dʒíto ka dʒí ka beléki. Bááni to bɔ́ ɔ wána ka fé súúnátíba.

AGRAM Djaramatou

Ódíwɔ sɪmɔ. (cérémonie de la mort d'un vieux chasseur)

Bí álámína kpákpáráa ódíwɔ sɪwɔ séé ba-á yé ɔ-símɔ.

Bí símɔ yé ba-álá kaa sukɔ-í : ba-á mɔsí ɔ-asúwańbɔ́ ka la ná asukuwan-ɲɔ́ dzá.

Bú ná ɲúná ná na ka dzuɲ lɔlɔ ńbɔ abéé dadańbɔ ɔ sɪwɔ.

Bí ɔsɪwɔ lɔlɔńbɔ búú dɛ fé ɔ-bóre : ba-á tɔ nso, ba-á ló kuláse ka wɪlɪ sɪ ɔ sɪwɔ
lɔlɔńbɔ.

Bu taláa bá beresi batáse lútɔdze ; ba-álú ba-á dɛlé-í. Bá ge gore kaá ba-á ɲumɪ-í
bómeká ma bí álámína síwú lɔlɔńbɔ bóméé ba-á ɲuɲ mɪ-í.

Báá turɪ fé metíná kpákpáráa bá kaa ba bóɔ.

Bɔ́ me ba-á báá bɔ́bɔna ba-á lú dzumúráa batáa, ate sukɔná dzuɲ bóre me
álámína ɲɔ́ dɛ yá fé-í. Bí metíná bá bóɔ, bú ná símɔtíba fé bíina, bóna ba-á só
batáa. Baá sókó símɔ ; ína ɲatooro tí ba-á lem límɔ (tané), ba-á dɔ sɪwɔ íre. Ba-á
beresi símɔ końtítɔ. Metína kɔna akuna. Ba-á ge ɲá ba-á le. Báa tɔɲ fé metínáa
baá báá lé yá ákɔna bá kóna beleleina.

Na kófulɪ bá yé símɔ ba-á lú kpokpose ílímó (ba dɔ́ kuloó).

Sósó báá ye árótó, metíná ba-á bá lé yá ákúna só batáse.

Kɔfulítíwɔ sósó metíná kɔná batáse kaa fósína. Metína ɲɔ́ bú dɛ ya fé kɔná batáa,
ba-a ba tale ɔ dɔkure ɔ-ɔ yala ka kóna batáa káa fɔsɪ ka kɔna tane.

Bu íre dí ó díɲe kpákpáráa tɔɲ fé ba dɔ́ɲɔ́ íre dɛé ba-á ɲnɔ ogú. O gú nyótɔ méé ó
díwɔ báání tɔɲ maamási sé séé ó naá tikpóo me. Ó díwɔ ɲɔ́ gońa síwɔ.

KOKOSSORE Kassimou Kparama

Ɖíɖuguré (Proverbs)

Tóle bílì na ɖi-vóóŋe yá.

Ɖésí sɔkɔ tá ye ba ɖorósi ni bó.

Bíɖi gbure tákpárí kululó taa dzú bó.

Bí ɖídzóle gbóó taŋ bú ɖí mɔye.

Ba táa dziyí viíle ñíre na ɖí ɖí ni bó.

Naanásvna (Dévinettes)

Fára kari kpákpa táá dzó dzíba me bó. (Aláńkuró tá ye buru bo.)

Ma-á lá bu gbeti ma-á búti yá bu fóye. (Ɖańsá.)

Ma nyíŋ ɖágbaráse síule ló sífée bu gbárágbará. (Simina kpukitɔ.)

Ɖúníya me féé tíníŋe túble wáana. (Álóna na íbéná.)

Sódzase ágbéya ɖú agbanú karikpákpa. (Sasakpuró.)